

Zaštitna istraživanja naselja latenske kulture na nalazištu Virovitica-Kiškorija sjever

Rescue Excavations of La Tène Settlement at the Virovitica – Kiškorija sjever Site

Izvorni znanstveni rad / Original scientific paper

Marko Dizdar

Primljeno/Received: 15. 1. 2006.

Prihvaćeno/Accepted: 21. 2. 2006.

U zaštitnim iskopavanjima, koja su provedena radi izgradnje zapadne zaobilaznice grada Virovitice, na nalazištu Virovitica-Kiškorija sjever istražen je istočni dio otvorenoga nizinskog naselja latenske kulture. Kao osnovne stambene jedinice izdvojene su kuće i zemunice, uz koje se povezuju i ukopi spremnica, jama, bunara, rovova i kanala. Budući da je istražena veća površina nalazišta, moguće je kvalitetnije upoznati infrastrukturu naselja s objektima koji su povezani u manje cjeline koje pokazuju kako je naselje bilo obiteljski organizirano, s planski podignutim okućnicama. Na osnovi brojnih pokretnih nalaza, posebno keramičkih ulomaka i brončanih fibula, naselje na Kiškoriji pripisano je mokronoškoj skupini, a uz pomoć ulomaka staklenih narukvica, datirano je u razdoblje kasnog latena.

Cljučne riječi: naselje, latenska kultura, Virovitica, Podravina, LT D, mokronoška skupina
Key words: settlement, La Tène Culture, Virovitica, Podravina, LT D, Mokronog Group

Radi izgradnje zapadne zaobilaznice grada Virovitice izvršen je terenski pregled u kojem su na blagoj uzvisini koja se nalazi sjeverno od Podravske magistrale, na samom zapadnom rubu grada Virovitice, pronađeni keramički ulomci koji ukazuju na postojanje nizinskog naselja latenske kulture. Smjer zaobilaznice prelazi preko istočnog dijela naselja, dok na znatan broj objekata na zapadnom dijelu nalazišta ukazuje zračni snimak s jasno vidljivim zapunama većih ukopanih objekata, najvjerojatnije zemunica.

Uzvisina na kojoj se smjestilo naselje s južne i istočne strane omeđena je niskim vodoplovnim područjem, dok se prema zapadu nastavlja dalje u blaga pjeskovita uzvišenja na kojima se i smjestio najveći broj nalazišta u Podravini.

Zaštitna arheološka istraživanja naselja na Kiškoriji sjever proveo je Institut za arheologiju, od svibnja do srpnja 2005. godine¹. Površina predviđena istraživanjem podijeljena je mrežom blokova orijentiranih prema sjeveru, veličine 5 x 5 m, pri čemu je zadržana i podjela na sektore dužine 20 m i širine od 14 do 79 m, kako bi se omogućio nesmetani nastavak građevinskih radova nakon istraživanja pojedinih dijelova naselja². Ukupno je u zaštitnim istraživanjima obuhvaćena površina od 19,600 m². Sloj oranog humusa SJ 1, u dogovoru s investitorom - Hrvatskim cestama d.o.o., iskopan je strojno, pri čemu zapune objekata nisu bile oštećene. One su potom primjenom stratigrafske metode u cijelosti istražene i dokumentirane. Zdravicu SJ 2 pred-

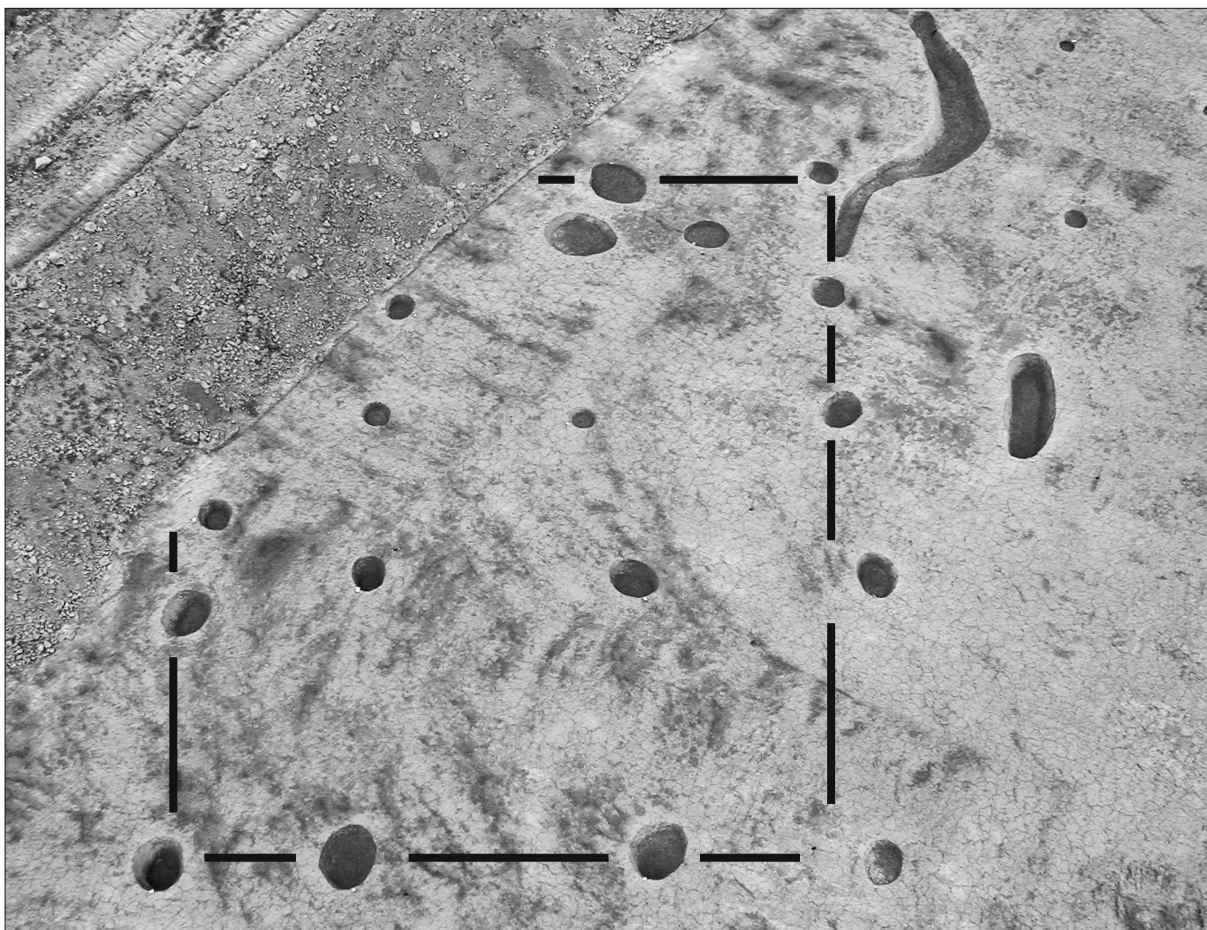
stavljali su slojevi od svijetložutih do sivosmedih glina, dok su na najvišem dijelu uzvisine, kao geološki slojevi, izdvojeni slojevi crvenosmedeg (SJ 501) i svijetlog pijeska (SJ 502). Kulturni slojevi nisu se očuvali niti na jednom dijelu nalazišta te su vjerojatno uništeni poljoprivrednom obradom zemljišta. Kao arheološke cjeline prepoznati su ukopi zemunica, jama, bunara, kanala, rovova i stupova koji su bili zapunjeni različitim vrstama zapuna što su sadržavale brojne pokretne arheološke nalaze, od kojih su najbrojniji ulomci keramičkih posuda i kućnog lijepa, zatim slijede nalazi metalnih i staklenih kao i različitih kamenih predmeta.

Na naselju Virovitica-Kiškorija sjever kao osnovne stambene jedinice izdvojeni su ostatci kuća i zemunica. U istraživanjima su dokumentirani samo obrisi kućnih osnova u obliku ukopa rupa za stupove, dok se podnice ili ostatci zidova nisu sačuvali. Tijekom samih istraživanja prepoznate su četiri kućne osnove koje sve pokazuju pravokutan obris te većinom orijentaciju sjever-jug³. Također, kod nekih prepoznatih manjih osnova pravokutnog oblika vjerojatnije se radi o ostacima manjih pomoćnih objekata tipa spremišta. Najveća je kuća 2, koja nažalost nije mogla biti istražena u cijelosti, veličine 12,0 x 9,10 m, s četiri usporedna niza ukopa rupa za stupove (Sl. 1). U sjevernom dijelu kuće nalazile su se manje plitke ovalne jame s ulomcima zapečene zemlje i kućnim lijepom koje možda ukazuju na postojanje ognjišta ili peći u sjevernom dijelu kuće, a koje se zbog intenzivne obrade zemljišta nisu očuvale. S vanjske strane kuće nalaze se ukopi rovova i stupova koji vjerojatno predstavljaju ostatke ograde oko kuće. I ostale prepoznate kućne osnove u svojoj neposrednoj blizini sadržavale su svu potrebitu infrastrukturu za nesmetan i samostalan obiteljski život (Sl. 2).

1 Voditelj istraživanja bio je dr. sc. Marko Dizdar, a iz Instituta za arheologiju još je sudjelovala mr. sc. Daria Ložnjak Dizdar. Član stručne ekipe bila je i Ivana Miletić iz Odjela za zaštitu arheološke baštine Uprave za zaštitu kulturne baštine Ministarstva kulture RH. U stručnoj ekipi sudjelovali su i diplomirani arheolozi Marijana Kmpotić i Tomislav Hršak te dokumentaristica Matilda Marijanović kao i studenti Tihomir Percan, Katarina Jerbić, Janja Mavrović, Andreja Kudelić, Pavle Dugonjić, Krešimir Lerotić i Ivana Murati.

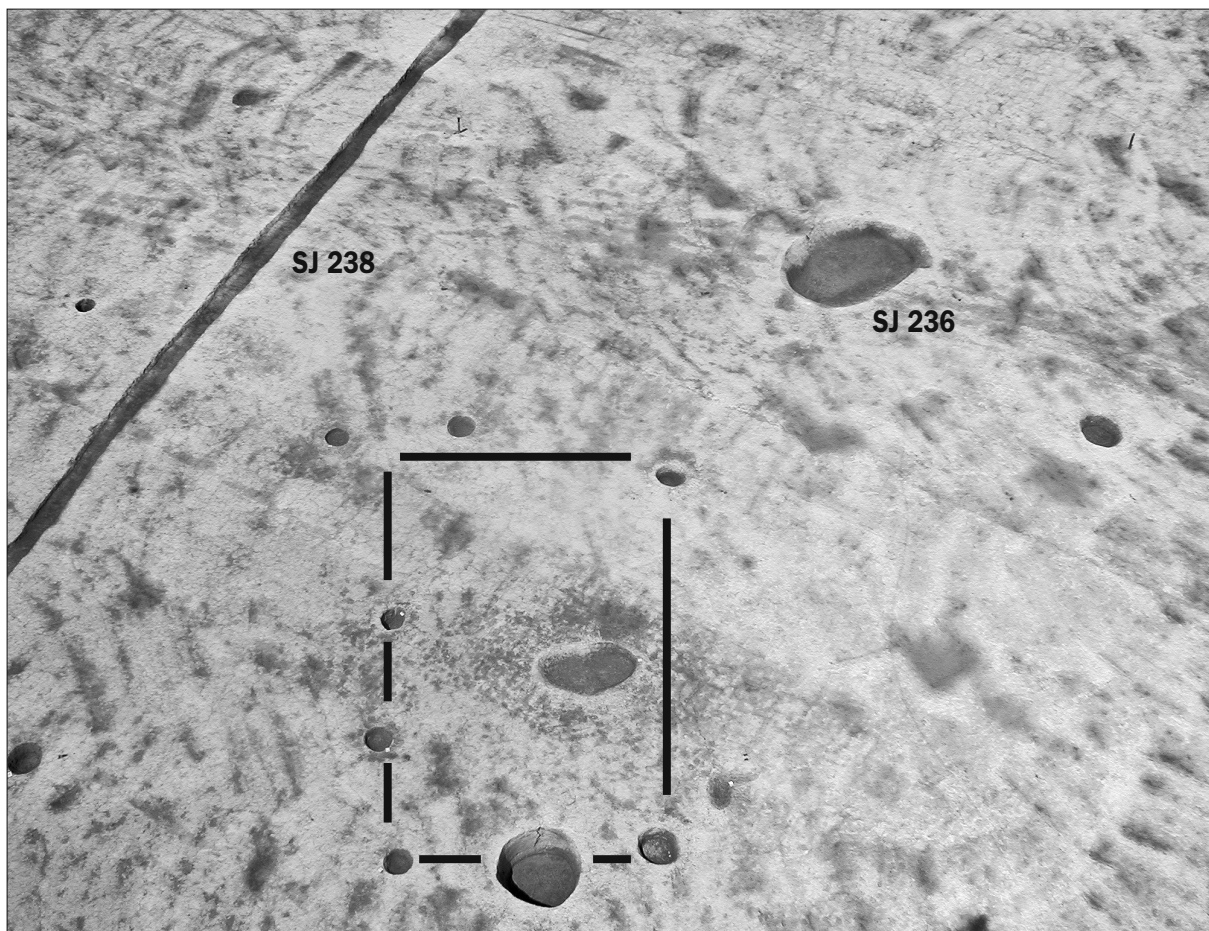
2 Različita širina sektora uvjetovana je izgradnjom čvorišta s nadvožnjakom preko Podravske magistrale na južnom dijelu nalazišta.

3 Na sjevernoj padini uzvisine izdvojen je veliki broj ukopa stupova od kojih dio najvjerojatnije predstavlja dio kućnih osnova, no njihovo izdvajanje bit će moguće tek nakon iscrpne analize cjelokupne dokumentacije.

Sl. 1. Kuća 2

Fig. 1. House 2

Sl. 2. Kuća 3 s dijelom kanala SJ 238 i jamom SJ 236

Fig. 2. House 3 with part of a trench SJ 238 and a pit SJ 236

Drugi osnovni tip objekata za stanovanje na naselju predstavljaju ukopi zemunica kao stambeno-radnih prostora koje su sadržavale zapune sivosmede do tamnosive boje. Većina je zemunica ovalnog obrisa s jednim ili više izdvojenih manjih prostora kao i s dublje ukopanim stupovima po dnu na kojima je počivala krovna konstrukcija. Sve istražene zemunice imaju okomito do koso postavljene bočne stijenke i dosta zaravnjeno dno koje se nalazilo ukopano od 0,40 do 1,0 m relativne dubine od razine zdravice. To, zapravo, ukazuje i na postojanje nadzemnog dijela konstrukcije na kojoj je počivao krov, a od koje su preostali ulomci kućnog lijepa u njihovim zapunama. Dužina zemunica iznosila je od 3,50 do oko 6,50 m, što ih nedvojbeno prikazuje kao objekte namijenjene stanovanju te obavljanju svakodnevnih poslova. Posebno se izdvajaju dvije istražene zemunice, SJ 4 i SJ 116, koje su identičnoga, ovalnog oblika, s manjim izbočenjem od ukopanog stupa na jugoistočnoj strani, koje ukazuju na zajedničkoga idejnog tvorca. Izrazito pravilnim pravokutnim obrisom i zaravnjenim dnom izdvaja se zemunica SJ 248 koja nesumnjivo potvrđuje pretpostavku kako su za stanovanje korišteni i ukopani objekti tipa zemunica (sl. 3). Na osnovi unutarnjih konstrukcijskih obilježja može se zaključiti kako se u njih najčešće ulazilo s južne, jugoistočne i jugozapadne strane koje nisu bile izložene hladnim sjevernim i sjeveroistočnim vjetrovima. Slično situaciji zabilježenoj kod istraživanja kuća, i uz zemunice se nalaze infrastrukturni objekti kao što su spremnice, bunari i jame te ograde (sl. 4). Tako se uz pojedine zemunice nalaze nešto manji i pliće ukopani objekti koji su vjerojatno služili kao radni prostori, a što potvrđuje i nalaz ognjišta s premazom od ilovače i podlogom od keramičkih ulomaka u ukopu SJ 406 koji

se nalazi neposredno uz zemunicu SJ 408, a u čijoj se neposrednoj blizini nalaze još i spremnica SJ 400 te bunar SJ 418. Tako se radi o jedinstvenoj naseobinskoj cjelini, namijenjenoj jednoj užoj obiteljskoj zajednici. Također, zanimljiva je i simbioza zemunice SJ 686 ovalnog oblika s duboko ukopanim bunarom SJ 800 u jedinstveni objekt. Zapune pojedinih zemunica sadržavale su znatne količine pokretnih nalaza, što pokazuje kako su nakon napuštanja njihovi ukopi iskorišteni kao otpadne jame, najvjerojatnije stanovnicima nekoga novopodignutoga susjednog objekta. Kronološki prioriteti te slijed uporabe objekata i zauzeće prostora naselja bit će mogući poslije okončanja analize pokretnih nalaza te provedbe C¹⁴ datiranja zapuna.

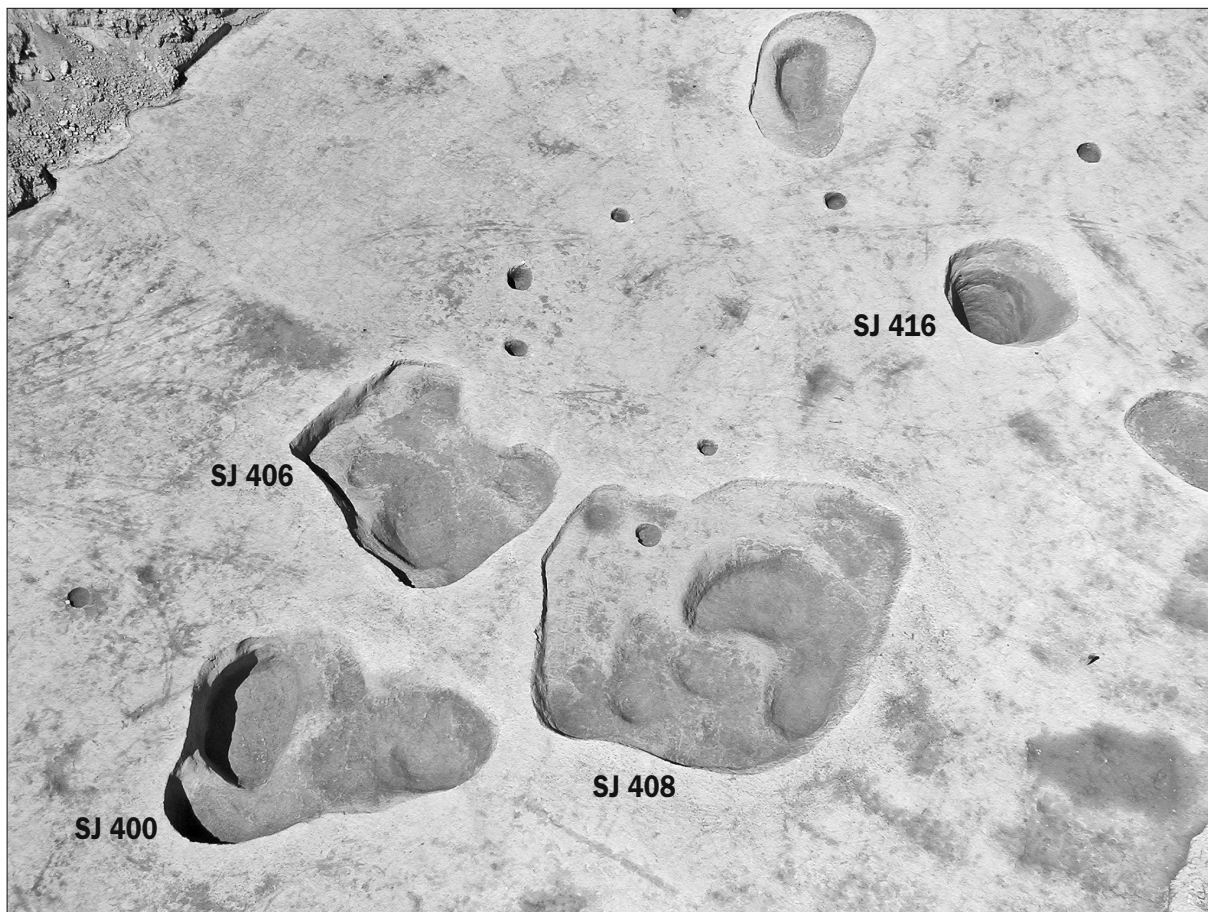
Vrijednost velike istražene površine naselja na Kiškorijski sjever prepoznaje se, dakle, ponajviše u izdvajanju užih obiteljski organiziranih cjelina, definiranih kao dvorišta unutar kojih se nalaze osnovne stambene jedinice tipa kuća i/ili zemunica, uz koje su potom raspoređeni ostali potrebni infrastrukturni sadržaji, kao što su spremnice, jame ili bunari. Ostacima ograda dvorišta pripadaju ukopi plitkih kanala širine oko 40-50 cm, koji se u dužinu pružaju i više desetaka metara. Takva se organizacija prostora naselja najbolje može sagledati kod kuća 2, 3 (sl. 2) i 4 te njihovih odijeljenih dvorišnih prostora na dijelu nalazišta koje je bilo istraženo u nešto većoj širini, nego što je to bio slučaj sa sjevernim dijelom naselja, gdje je zona radova iznosila približno 17-22 m. Zbog toga je i plan naselja znatno manje razumljiv.

Zasad, prije provedbe tipološke analize pokretne građe, ostaje nepoznat odnos između kuća i zemunica kao objekata za stanovanje unutar samog naselja na Kiškorijski, gdje se osnovna razlika možda nalazi u njihovim drukčijim uporabnim namjenama te funkcijama unutar naselja.

Sl. 3. Zemunica SJ 248

Fig. 3. Pit dwelling SJ 248

Sl. 4. Zemunica SJ 408 sa spremnicom SJ 400 i radnom jamom s ognjištem SJ 406 te bunarom SJ 418

Fig. 4. Pit dwelling SU 408 with a storage pit SU 400 and a working pit with hearth SU 406 and a well SU 418

U istraživanjima naselja latenske kulture na Kiškoriji zabilježen je i veći broj jama različitih oblika, dimenzija i dubina ukopa koje su imale i raznolike namjene. Najveći je broj jama ovalnog obrisa, gdje su zapune pojedinih jama sadržavale veći broj pokretnih nalaza, što ih predstavlja kao jame otpadnoga karaktera koje su služile za odlaganje nepotrebnih predmeta i ostataka hrane, iako to istodobno ne znači kako je to bila i njihova izvorna namjena. To najbolje pokazuju ukopi pojedinih zemunica koje su nakon napuštanja iskorištene kao otpadne jame. Inače, otpadne jame najčešće su se nalazile u blizini kuća i zemunica, pa se sa sigurnošću može pretpostaviti kako su povezane uz boravak i aktivnosti koje su se odvijale u njima. Pojedine jame mogle su nastati i pri iskupu gline za zidove kuća i zemunica, nakon čega nisu iskorištene za odlaganje otpada, već su zapunjavane prirodnim putem, zbog čega i sadrže tek po koji nalaz.

Manji broj ukopa na naselju Kiškorija, s obzirom na dubinu ukopa veću od 1,50 m i oblik, mogu se definirati kao bunari koji su se uvijek nalazili uz kuće ili zemunice (sl. 4), budući da su predstavljali izvor vode za stanovnike naselja, vjerojatno uz nekadašnji manji vodotok koji se nalazio s južne strane naselja. Pojedini bunari imali su izbočenja na jednoj ili više razina kojima se vjerojatno spuštalo do razine vode, ili je dno bilo dublje ukopano u središnjem dijelu u koji se moglo postaviti drvenu gredu kojom se također silazilo do vode. Također, u gornjem dijelu nalazila su se plitka proširenja koja su možda bila podloga za neku konstrukciju. Posebno se izdvaja ukop bunara SJ 800 koji sa zemunicom SJ 686 predstavlja jedinstvenu cjelinu, odnosno radi se o bunaru koji se nalazi u sklopu jed-

nog objekta namijenjenog stanovanju. Bunari su poslije prestanka uporabe zatrpani, što vjerojatno odgovara napuštanju objekta za stanovanje uz koji se nalaze. Ukopi bunara potvrđuju smislenu aktivnost zajednice koja je bila usmjerena na dostupnost vode kao jednog od osnovnih preduvjeta za život.

Tijekom istraživanja izdvojeno je i više uskih ukopa U- ili V-presjeka što su prepoznati kao rovovi u koje su vjerojatno bili postavljeni drveni stupovi, pa su predstavljali dijelove ograda dvorišta. Sličnu su funkciju imali i ukopi plitkih i uskih kanala U-presjeka, od kojih su neki i duži od 50 m. Ukopi kanala izdvojeni su na južnom i središnjem dijelu istražene površine naselja, gdje se njihova funkcija kao ograda najbolje vidi kod kuća 2, 3 i 4, čija su dvorišta definirana plitkim ukopima takvih kanala. Oni predstavljaju jedine ostatke nekadašnjih niskih ograda od pruća koje na najbolji način potvrđuju planski i obiteljski organizirano naselje (Sl. 2).

Najveći broj istraženih objekata na naselju pripada ukopima stupova različitih promjera i dubina ukopa, ovisno o njihovoj namjeni. Za manji broj ukopanih stupova već tijekom samih istraživanja mogla se definirati njihova izvorna namjena, kao što su, na primjer, oni ukopi stupova koji predstavljaju dio kućnih osnova ili ograda. Ipak, prije detaljne analize istražene površine i prikupljenih nalaza, za najveći broj stupova trenutno nije moguće odrediti cjelinu kojoj su pripadali, što se posebno odnosi na velik broj stupova koji su izdvojeni na sjevernom dijelu naselja. Također, poteškoću u povezivanju stupova u cjeline predstavlja i spoznaja kako su bliski ukopi mogli potjecati iz različite faze naselja koje je trajalo tijekom nekoliko generacija, pa zapravo međusobno nemaju nikakve veze.

U istraživanjima naselje latenske kulture na Kiškoriiji sjever u zapunama objekata, uglavnom jama i zemunica, od pokretnih arheoloških nalaza u najvećem broju pronađeni su ulomci keramičkog posuda te kućnog lijepa, dok su u manjem broju zabilježeni nalazi metalnih, staklenih i kamenih predmeta koji, pak, imaju veliko značenje u kulturno-kronološkom definiranju istraženog dijela naselja. Zanimljivo je kako su nalazi životinjskih kostiju izdvojeni tek u pojedinačnim slučajevima, a što je posljedica vrste tla koje je nepovoljno djelovalo na organske nalaze, pa će tako spoznaje o prehrani stanovnika naselja većinom ostati nepoznate.

Među funkcionalnim oblicima keramičkog posuda u najvećem su broju izdvojeni ulomci različitih oblika lonaca i zdjela te kantharosa koji su izrađeni na lončarskom kolu ili su modelirani rukom. Od ostalih keramičkih predmeta izdvajaju se još različiti oblici utega i pršljena te diskovi s rupicom.

Među keramičkim oblicima izrađenim na lončarskom kolu, u najvećem se broju prepoznaju ulomci lonaca S-profiliranog ili bikoničnog tijela koji na ramenu imaju jedno ili više položenih vodoravnih rebara između kojih se mogu nalaziti motivi valovnice ili mreže, izvedeni plitkim žlijebljenjem (Dizdar 2001, npr. T. 38,3, T. 39,6, T. 41,5 itd.). Na jednom ulomku lonca prepoznat je motiv žigosanih koncentričnih kružnica koje datiraju početak naselja u vrijeme mlade faze srednjeg latena (LT C2), vjerojatno u njegovu kasniju fazu. Ulomci lonaca sa stepeničasto profiliranim ramenom i uskim vratom odgovaraju keramografiji mokronoške skupine Tauriska, odnosno razdoblju kasnog latena (Božić 1987, 878, sl. 46, 23; Knez 1992, T. 91, T. 92,6, T. 94,1-2). Na lončarskom kolu izrađeni su lonci zaobljenog tijela i vodoravno profiliranoga ili kosog ruba koji pripadaju kasnolatenkim posudama za zalihe većih dimenzija (Dizdar 2001, sl. 12, D2a-c). Na lončarskom kolu ili rukom modelirani su situlasti lonci zaobljenog tijela s rubom u obliku slova P, koji su ukrašeni okomitim, kosim ili mrežasto raspoređenim češljastim ukrasom, pri čemu su pojedini lonci i grafitirani te su služili kao kuhinjsko posuđe. Nešto su grublje rukom izvedeni slični neukrašeni lonci zaobljenog tijela s rubom koji je pravokutnog presjeka kao i zaobljeni lonci ukrašeni plastičnom trakom s otiscima prsta ili s četiri funkcionalno-dekorativna dodatka (Dizdar 2001, sl. 12, D2a-b).

Od zdjela izrađenih na lončarskom kolu u najvećem broju prepoznate su zdjele S-profilacije koje po unutarnjoj stijenci mogu biti ukrašene plitko žlijebljenom valovnicom (Dizdar 2001, T. 18,1, T. 24,5 itd.). Na lončarskom kolu izrađene su i zdjele zaobljenog tijela i uvučenog ruba te bikonične zdjele. Rukom su modelirane jednostavne neukrašene zdjele zaobljenog tijela. Zanimljiva je pojava nekoliko ulomaka stožastih izbočenja koja se nalaze na ručkama zdjela kakve su poznate s transdanubijskih nalazišta (Bónis 1969, T. XXIX, 2, T. LIII,1-6), što svjedoči o povezanosti s keltskim zajednicama sjeverno od Drave.

Od kantharosa izrađenih na lončarskom kolu prepoznaju se ulomci onih S-profiliranog ili bikoničnog tijela s ukrasima izvedenim plitkim žlijebljenjem ili glačanjem za koje se usporedbe nalaze na naseljima Skordiska u istočnoj Slavoniji i Srijemu (Jovanović, Jovanović 1988, 8, Prilog 1b, Prilog 5; Dizdar 2001, sl. 12, C5-6). Pojedini kantharosi modelirani su rukom i slijede tradicije mlade faze starijega željeznog doba (Dizdar 2004, 74-77, sl. 6-7).

Dakle, za keramičke oblike s naselje Kiškoriija sjever usporedbe je moguće pronaći kako na nalazištima mokronoške skupine Tauriska, tako i na onima Skordiska, zatim za pojedine oblike s druge strane rijeke

Drave u Transdanubiji, ali i u autohtonim tradicijama starijega željeznog doba Podravine.

Ipak, pripisivanje naselja na Kiškoriiji sjever prostoru rasprostiranja mokronoške skupine počiva na prisutnosti karakterističnih metalnih predmeta, prvenstveno kasnolatenjskih brončanih fibula tipa Beletov vrt (Božić 1987, 878, sl. 46,15; Božić 1998, 149, Abb. 14, Abb. 20; Božić 1999, 210) i Magdalenska gora (Božić 1987, 878, sl. 46,18; Božić 1993, 146; Božić 1999, 210), koje su pronađene u zapunama jama i zemunica. Za većinu željeznih predmeta, s obzirom na stupanj očuvanosti, prije okončanja postupka konzervacije nije moguće definirati izvoran oblik. Ipak, mogu se prepoznati noževi povijenoga ili ravnog sječiva, zatim dijelovi listova kopalja ili sječiva noževa, dok bi nakitu pripadao nalaz spiralno savijene željezne narukvice.

Za kronološko definiranje naselja na Kiškoriiji sjever, osim fibula, značajni su i brojni nalazi ulomaka narukvica od kobaltneplavoga ili purpurnog stakla D-presjeka, koje se datiraju u razdoblje kasnog latena i svjedoče o povezanosti s drugim nalazištima latenske kulture južno i sjeverno od Alpa (Gebhard 1989, 19-21, T. 33-36, T. 40-41). Također, pronađene su i raznoliko oblikovane i ukrašene perle. Od kamenih predmeta izdvaja se ulomak kamenoga dvodijelnoga rotacijskog žrvnja koji se u sjevernoj Hrvatskoj pojavljuje u vrijeme latenske kulture (Dizdar 2001, 33, T. 49,1).

Svakako je još potrebno istaknuti kako su tijekom istraživanja pronađeni i keramički ulomci koji se mogu pripisati kulturi polja sa žarama. Posebno se to odnosi na nalaze iz zapune jame SJ 635 koja se nalazila pri vrhu uzvisine i koja vjerojatno pripada dijelu naselja iz kasnoga brončanog doba. Također, na samom vrhu uzvisine izdvojeno je i više pravokutnih recentnih ukopa koji nisu u znatnoj mjeri oštetili prapovijesne objekte.

Naselje latenske kulture na nalazištu Virovitica-Kiškoriija sjever, s obzirom na veličinu istražene površine, pripada jednom od dosad najveće istraženih prapovijesnih nalazišta u sjevernoj Hrvatskoj. Istraživanja su pokazala kako se radi o nizinskom naselju koje je bilo obiteljski organizirano, odnosno gdje je uža obitelj predstavljala osnovnu društvenu jedinicu zajednice. Na osnovi pronađenih pokretnih nalaza, naselje na Kiškoriiji sjever smješteno u srednjoj Podravini, može se pripisati mokronoškoj skupini, odnosno istočnom prostoru rasprostiranja Tauriska koji su naseljavali jugoistočnoalpski i jugozapadno-panonski prostor. Također, zamjetni su i utjecaji materijalne ostavštine susjednih Skordiska te keltskih zajednica Herkunijata i Eraviska naseljenih u Transdanubiji, ali i uz prisutno naslijeđe autohtone panonske populacije. Ista je slika dokumentirana i u istraživanjima srednjolatenjskoga groblja u Zvonimirovu (Majnarić-Pandžić 2001; Dizdar 2004; Tomičić, Dizdar 2005) kao i na ostalim kasnolatenjskim nizinskim naseljima pronađenim u terenskim pregledima u okolici Virovitice i Suhopolja za koje naselje na Kiškoriiji postaje osnovni nasebinski model, a što potvrđuju i rezultati manjih istraživanja naselja u okolici Koprivnice i Varaždina (Marković 1982; Marković 1984). Pokretni nalazi, posebno brončane fibule tipa Magdalenska gora i Beletov vrt, uz ulomke staklenih narukvica, omogućavaju datiranje naselja u razdoblje kasnog latena, s početima vjerojatno krajem mlade faze srednjeg latena, kako to pokazuje nalaz keramičkog ulomka ukrašena motivom žigosanih koncentričnih kružnica. Dakle, istraženi dio naselja na Kiškoriiji sjever preliminarno se može datirati od sredine 2. do u 1. st. pr. Kr., a što će u konačnici biti moguće provjeriti tek nakon detaljne analize svih prikupljenih pokretnih nalaza.

Literatura

- Bónis É. B. 1969, *Die späteltische Siedlung Gellértbegy-Tabán in Budapest*, ArchHung, XLVII, Budapest.
- Božič D. 1987, Zapadna grupa, u: PJZ V, Sarajevo, 855-897.
- Božič D. 1993, Slovenija in srednja Evropa v poznolatskem obdobju, AVes 44, Ljubljana, 137-152.
- Božič D. 1998, Neues über die Kontakte längs der Bernsteinstrasse während der Spätlatènezeit, AVes 49, Ljubljana, 141-156.
- Božič D. 1999, Die Erforschung der Latènezeit in Slowenien seit Jahr 1964, AVes 50, Ljubljana, 189-213.
- Dizdar M. 2001, *Latenska naselja na vinkovačkom području*, DissMonZ 3, Zagreb
- Dizdar M., 2004, Grob LT 11 iz Zvonimirova – primjer dvojnog pokopa latenske kulture, OpusA 28, Zagreb, 41-89.
- Gebhard R. 1989, *Der Glasschmuck aus dem Oppidum von Manching*, AusgrabManching 11, Stuttgart.
- Jovanović B., Jovanović, M., 1988, *Gomolava, Naselje mladog gvozdenog doba*, sv. 2 iz serije Gomolava, Novi Sad-Beograd.
- Knez T. 1992, *Novo Mesto II, Keltsko-rimsko grobišče*, Carniola Archaeologica 2, Novo Mesto.
- Majnarić-Pandžić N. 2001, Grob ratnika Lt 12 iz srednjolatskog groblja u Zvonimirovu kod Suhopolja u Virovitičko-podravskoj županiji, Zagreb, 83-101.
- Marković Z., 1982, Rezultati istraživanja prehistorijskih lokaliteta oko Koprivnice 1981. godine, PodrZbor 1982, Koprivnica, 239-264.
- Marković Z. 1984, Prilog poznavanju kontinuiteta naseljavanja terena oko Delova, PodrZbor 1984, Koprivnica, 295-319.
- Tomicić Ž., Dizdar M., 2005, Grobovi latenske kulture s Velikog polja u Zvonimirovu – rezultati istraživanja 1993.-1995., PriInstArheolZagreb 22, Zagreb, 59-125.

Summary

In a field survey conducted for construction of the western Virovitica ring-road at an elevation in the western periphery of the city of Virovitica ceramic fragments were found suggesting the existence of a lowland La Tène settlement. The elevation on which the settlement is situated is on its southern and eastern side surrounded by a low alluvial zone, whereas towards the west it continues in mild sandy elevations.

Rescue excavations of the La Tène settlement Kiškorija sjever included an area of 19,600 m². No cultural layers were found in any part of the site, as they were probably destroyed by ploughing. As archaeological units, sunken pit-dwellings, pits, wells, channels, trenches and pillars were identified, which were filled by different kinds of fillings containing numerous archaeological finds, out of which the largest part were fragments of ceramic vessels and house daub, followed by finds of metal, glass and various stone objects.

As the main dwelling units the remains of houses and pit dwellings were separated. Only the outlines of house bases were documented in the form of sunken holes for pillars, whereas the floors were not preserved. During excavations, four house foundations with rectangular outlines were identified, most of them oriented north-south (Fig. 1-2). The entire infrastructure necessary for undisturbed and independent family life was near the houses, including wells, pits and fences (Fig. 2). The second basic type of dwelling facilities are sunken pit dwellings, mostly of an oval outline, with one or more separate smaller rooms. All pit dwellings have a bottom sunken from 0,40 to 1,0 m depth, suggesting the existence of part of the structure above ground. The length of the pit dwellings was from 3,50 m to approximately 6,50 m. Pit dwelling SU 248 is notable for its

regular rectangular shape and a levelled bottom, confirming the assumption that the sunken structures of the pit dwelling type (Fig. 3) were also used for living. Close to the pit dwellings there are also structures such as containers, wells and pits (Fig. 4). The fillings of the separate pit dwellings contained a significant number of finds, suggesting that after deserting them, the remaining pits were used for refuse – probably by the dwellers of the newly erected neighbouring structures. The value of the excavated area of the Kiškorija sjever settlement is identified also in separating narrower, family-like organized complexes, defined as yards, in which the basic residual units such as houses and/or pit dwellings are arranged along with other necessary infrastructure facilities. The remains of fences include shallow channels approximately 40-50 cm wide and even dozens of meters long (Fig. 2). A larger number of pits of various shapes, dimensions and depths was also found, most of which have an oval outline. The fillings of some pits contained a larger number of objects, which suggests that they were used for refuse and were mostly located close to the houses and pit dwellings. Some of the pits can be defined as wells, which are always located near the houses or pit dwellings, confirming a practical activity of the community that was oriented to the accessibility of water as one of the basic living requirements.

The majority of the objects found in the fillings of the constructions – mostly pits and pit-dwellings – unearthed in the course of the excavations of the La Tène Kiškorija sjever settlement were ceramic vessel and house daub fragments; smaller numbers of metal, glass and stone artefacts were documented, which are more significant to the cultural and chronological definition of the excavated part of the settlement. Among the forms of ceramic vessels, fragments of different shapes of pots and bowls as well as kantharoi were separated, which were either made on a potter's wheel, or hand worked. Among other ceramic objects various forms of weights and whorls and discs with a little hole stand out. Comparisons for isolated ceramic forms can be found at sites of the Mokronog group of Tauriscs, as well as the Scordiscs; some forms have similarities on the opposite bank of the Drava River, in Transdanubia, but also in the indigenous traditions of the Early Iron Age in Podravina. The classification of the Kiškorija sjever settlement to the Mokronog group area of distribution relies upon finds of metal objects, in the first place of Late La Tène bronze brooches of the Beletov vrt and Magdalenska gora types. Apart from brooches, important for chronological definition of the settlement are also numerous finds of arm ring fragments of cobalt blue or purple glass with a D intersection, dated to the Late La Tène period and testifying to the connection with the La Tène sites south and north of the Alps.

According to the size of the excavated area, the La Tène settlement at Kiškorija sjever is so far one of the largest excavated prehistoric sites in northern Croatia. The excavations show that it is a lowland settlement with a family structure, where the nuclear family represented the basic social unit of a community. Based on the unearthed finds the settlement can be ascribed to the Mokronog group, i.e. the Tauriscs' eastern distribution area. In addition, the influence of the material heritage of the neighbouring Scordiscs and the Celtic communities settled in Transdanubia, is evident, along with the heritage of the indigenous Pannonian population. The same picture was documented also in the excavations of the Middle La Tène cemetery in Zvonimirovo, as well as the other Late La Tène lowland settlements found in field surveys in the surroundings of Virovitica and Suhopolje, for which the Kiškorija settlement becomes the basic settlement model. Finds, particularly bronze brooches of the Magdalenska gora and Beletov vrt types, along with glass bracelet fragments, make it possible to date the settlement to the Late La Tène period, its beginnings originating probably by the end of the younger phase of Middle La Tène, as the find of a ceramic fragment, decorated by stamped concentric circles, indicated.